

Teràpia psicoanalítica

Enric Berenguer Alarcón
Roser Casalprim Maresch
Daniel Cena Reido
Alejandro Jorge Gómez-Franco Matta
Guillermo Grubert Frim
Montserrat Puig Sabanés
Pablo Rivarola Padrós
José Ramón Ubieto Pardo

PID_00154305

Material docent de la UOC

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Enric Berenguer Alarcón

Psicòleg clínic i psicoanalista. AME de l'Associació Mundial de Psicoanàlisi. Docent en la Secció Clínica de Barcelona de l'Institut del Camp Freudia.

Roser Casalprim Maresch

Psicòloga clínica i psicoanalista. Membre de l'EPFCL-FPB (Escola de Psicoanàlisi dels Fòrums del Camp Lacanià) i coordinadora del Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil de la Fundació Nou Barris (Barcelona).

Daniel Cena Reido

Psicoanalista. Membre de l'Escola Lacaniana de Psicoanàlisi del Camp Freudia. Membre de la Associació Mundial de Psicoanàlisi. Director de *Revista Freudiana*.

Alejandro Jorge Gómez-Franco Matta

Psicòleg (Universitat Nacional de Córdoba, Argentina) y psicoanalista. Membre de l'Escola Lacaniana de Psicoanàlisi i de l'Associació Mundial de Psicoanàlisi.

Guillermo Grubert Frim

Psicòleg, psicoanalista i psicòleg forense (jutjats de Chajarí, Entre Ríos, Argentina). Excoordinador general del Centre Terapèutic Abitus –Addiccions, Bulímia i Anorèxia– i exdocent de la Facultat de Psicologia de la Universitat Barceló (tots dos a la Rioja, Argentina).

Montserrat Puig Sabanés

Psiquiatra psicoanalista. DEA del Camp Freudia (Universitat de París VIII). Membre de l'Escola Lacaniana de Psicoanàlisi. AMP Programa d'Atenció a la Crisi i Prevenció del Suïcidi del Centre de Salut Mental Dreta de l'Eixample CPB (Barcelona).

Pablo Rivarola Padrós

Psicòleg i psicoanalista. Màster en Criminologia i Execució Penal. Director d'Equips Tècnics i Mesures Excepcionals (Secretaria de la Infància i l'Adolescència, Argentina). Ha participat en diverses assignatures a la Universitat de Córdoba (Argentina), i a la Universitat de Vic, i ha investigat per al CEJFE (Generalitat de Catalunya).

José Ramón Ubieto Pardo

Psicòleg clínic i psicoanalista. Membre de l'Escola Lacaniana de Psicoanàlisi i de l'Associació Mundial de Psicoanàlisi. Consultor de la UOC i dels programes AEU (Alts Estudis Universitaris) de l'Institut de Neurociències i Salut Mental de Barcelona, en col·laboració amb la Universitat de Lleó. Col·laborador del diari *La Vanguardia* i autor de diversos llibres i articles sobre psicoanàlisi.

La revisió d'aquest material docent ha estat coordinada pel professor: Rubén Nieto Luna (2011)

Segona edició: febrer 2011

© Enric Berenguer Alarcón, Roser Casalprim Maresch, Daniel Cena Reido, Alejandro Jorge Gómez-Franco Matta, Guillermo Grubert Frim, Montserrat Puig Sabanés, Pablo Rivarola Padrós, José Ramón Ubieto Pardo.

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2011

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Eureka Media, SL

ISBN: 978-84-693-2510-0

Dipòsit legal: B-1.848-2010

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Introducció

Una assignatura vinculada a la pràctica clínica, com la que aquí presentem amb el nom de *Teoria psicoanalítica*, representa un desafiament per als qui intenten exposar les seves pròpies experiències de la pràctica i, amb això, oferir un bagatge per al camí que l'estudiant ha decidit emprendre en la seva professió. Al llarg de la llicenciatura, us haureu adonat que l'esforç constant de la psicologia és el de poder afirmar-se sobre ella mateixa, aconseguir ser categòrica sense perdre la seva humilitat i ser refutable sense perdre la seva dignitat. És per això que haureu de recordar la proximitat que té la psicologia amb la medicina i en especial amb la psiquiatria, i amb això, les dificultats que té per a adquirir entitat pròpia i no veure's en la disjuntiva constant de ser o no valorada com una ciència. Així, qualsevol pràctica requereix un suport teòric que li ofereixi les eines adequades per a la intervenció, un marc lògic i coherent a través del qual es pugui fonamentar l'actuació del professional a favor d'uns èxits o objectius en el terreny de la salut mental.

Els diferents mòduls que conformen aquesta assignatura intenten un acostament tan directe com sigui possible a la pràctica clínica-psycoanalítica. Així, cada un d'aquests es desenvoluparà a partir de casos clínics davant dels quals es pot trobar l'estudiant en l'exercici de la seva professió.

La psicoanàlisi té una extensa teoria, ja que el seu origen ha estat en la mateixa pràctica, que intenta donar llum i comprensió sobre certs trastorns mentals que des d'altres disciplines no era possible abordar. Podreu reconèixer aquest procés de descobriment en indagar en les obres de Sigmund Freud, amb relació als diferents conceptes que en l'actualitat no són tan pròxims, com l'inconscient, la repressió, la transferència, etc. És per això que és inseparable la teoria de la pràctica en la psicoanàlisi, perquè és en aquesta última on es troben els seus interrogants i les seves respostes.

El fet d'exposar casos en què els mateixos autors han intervingut permet a l'estudiant tenir una visió realista de les dificultats que ens pot suscitar la pràctica clínica i la necessitat d'una capacitació adequada en aquest terreny. Si, com dèiem, la teoria i la clínica analítica estan íntimament vinculades, en aquesta història de la psicoanàlisi hi ha una sèrie de casos considerats com a clàssics, la relació dels quals amb els conceptes i amb la pràctica actual no es poden quedar al marge de l'estudi de la psicoanàlisi.

Per a explicar aquesta relació, un professor del primer any de psicologia va agafar una capsa i hi va posar a dins tres objectes diferents, després la va cobrir tota amb un paper negre i es va presentar davant dels seus alumnes amb aquesta. "Aquesta capsa –va dir– representa la ment humana, la psique. No podem saber què hi ha a dins, no la podem obrir, només ens és possible suposar... Així, cada una de les diferents teories psicològiques es troben enfrontades a la conducta humana, on no hi ha la presència tangible, l'objectivitat que hi ha en la medicina: un pulmó, un cor, articulacions, ossos."

Aquest professor va anar explicant cada teoria des d'aquesta capsa negra. "El conductisme, per exemple, es pregunta per la causalitat del comportament humà, així si oferim un estímul a la capsa, per exemple, un moviment cap a la dreta, aquesta respondrà de certa manera. Si repetim aquest procediment, podrem afirmar que un moviment tal, produeix un efecte tal."

D'aquesta manera, el professor va anar oferint als alumnes les primeres claus des de les quals els diferents teòrics havien construït els seus conceptes.

Quan va arribar el torn de la psicoanàlisi va dir: "La pregunta de la psicoanàlisi és, com van arribar aquests objectes dins de la capsa i sota quina lògica funcionen? A partir d'aquesta pregunta es creen conjectures, interrogants. Una espècie de maqueta, com la que fan els arquitectes abans de començar la construcció d'un edifici. Un model lògic o estructura obtingut de l'única que veritablement es pot saber: el que la capsa negra diu, el seu llenguatge, per tant, el que l'analista ha d'aprendre és a escoltar que hi ha allí, més enllà de les paraules".

És necessari que aquesta estreta relació que hem esmentat abans es tingui en compte al llarg de tota l'assignatura, i que aquesta sigui considerada com un tot interdependent, on cada mòdul necessitarà els altres, no per a la seva comprensió, ja que cada un serà específic, però sí per a obtenir una idea general de la clínica analítica.

La divisió dels mòduls, que es presenta per etapes evolutives, ha estat establerta a partir dels casos clínics que s'hi exposen, és a dir, d'acord amb les edats dels pacients que s'han pres com a referents. Però és necessari recordar el que en altres assignatures vinculades a la psicoanàlisi s'ha exposat, i és que l'inconscient, objecte central de la clínica psicoanalítica, no té temporalitat i, per tant, aquest no respon a les etapes evolutives tal com les entén la biologia.

Exemple

Imaginem que alguna vegada heu estat davant un joc clàssic d'ordinador anomenat Tetris, el seu objectiu és aconseguir que a mesura que cauen les peces a l'atzar, el jugador aconsegueixi col·locar-les en el lloc que encaixen millor, així es va formant una paret que en el moment que està completa va desapareixent perquè el jugador tingui més espai per a l'ordre de les peces. Podem pensar, com una manera de fer tangible l'inconscient, que aquest és la paret, però que com passa en el joc, no sempre serà possible encaixar les peces i que llavors, començaran a quedar espais buits, llocs que no podran cobrir-se. Les peces, o per seguir amb l'analogia, els fets de la nostra vida, se segueixen succeint i aquests espais no permeten que les peces s'ordenin adequadament. A vegades en el joc, com en l'inconscient, aquests espais buits poden passar desapercebuts, però altres vegades poden provocar que perdem la partida, i que s'apilin les peces unes sobre les altres de manera desordenada, com és el cas dels símptomes. És aleshores que serà necessari tornar a acomodar aquests espais i reconèixer la seva genealogia.

Freud solia recórrer a la imatge de les velles ciutats gregues descobertes sota altres ciutats, unes enterrades sota les altres, que van anar cobrint-se amb el pas del temps, l'oblit i les noves civilitzacions. Igual que aquest és el procés que conforma l'inconscient, i és per això que no hi ha una relació estreta amb la

biologia en qüestió de temps, de la temporalitat del subjecte. Això ho podreu comprendre quan en l'assignatura s'especifiqui la noció d'estructura desenvolupada per Jacques Lacan.

Objectius

Els objectius generals que haureu d'assolir amb el treball dels materials són els següents:

1. Tenir els coneixements necessaris per a integrar els continguts teòrics treballats durant la titulació i aplicar-los a casos pràctics des d'una perspectiva psicoanalítica.
2. Conèixer les estructures psíquiques fonamentals sobre les quals es desenvolupa la clínica psicoanalítica i com s'estableixen a partir d'aquestes diverses estratègies d'intervenció per als diferents moments evolutius de l'individu: infància, adolescència, edat adulta i vellesa.

Els objectius operatius són els següents:

1. Reforçar els conceptes de la psicoanàlisi tractats en les assignatures anteriors, especialment aquells que fan expressa referència a la teoria psicoanalítica, i aconseguir establir així els elements operatius fonamentals per a la intervenció clínica des d'una perspectiva psicoanalítica i a través d'un eix evolutiu.
2. Conèixer les tres estructures fonamentals: psicosi, neurosi i perversió, i les diferents modalitats que aquestes poden mostrar en la pràctica quotidiana.
3. Aconseguir que us apropieu a la pràctica clínica per mitjà del treball amb casos clínics corresponents a les diverses etapes evolutives (nens, adolescents, adults i ancians). En els casos es poden reconèixer una varietat de símptomes i intervencions, amb els quals els estudiants podreu aproximar-vos de manera objectiva i d'acord amb les modalitats que la teoria psicoanalítica ofereix en l'àmbit de la pràctica.
4. Aproximar-vos als aspectes ètics de la clínica psicoanalítica, reconeixent que aquests posseeixen un important paper en la pràctica i que, fonamentats en la seva teoria, possibiliten comprendre el lloc que haurà d'ocupar l'analista en el transcurs de l'anàlisi i el seu acabament.

Continguts

Mòdul didàctic 1

Introducció a la teoria psicoanalítica

Pablo Rivarola Padrós

1. L'origen de la psicoanàlisi
2. La pulsíó
3. L'aparell psíquic
4. La repetició
5. Sobre la transferència
6. La clínica psicoanalítica en Jacques Lacan
7. El complex d'Èdip i el subjecte de l'inconscient
8. La dialèctica intersubjetiva
9. El lloc del desig en la clínica psicoanalítica

Mòdul didàctic 2

Intervencions psicoanalítiques en la infància

Roser Casalprim Maresch i Montserrat Puig Sabanés

1. Aspectes fonamentals de la infància
2. Psicopatologia en la infància. Manifestacions actuals
3. Consideracions sobre la pràctica assistencial i clínica amb nens
4. Casos clínics

Mòdul didàctic 3

Intervencions psicoanalítiques en l'adolescència

Guillermo Grubert Frim

1. Fases de l'adolescència: adolescència primerenca
2. Fases de l'adolescència: adolescència mitjana
3. Fases de l'adolescència: adolescència tardana
4. Particularitats en l'assistència d'adolescents
5. Cas clínic: un amor voraç

Mòdul didàctic 4

Clínica psicoanalítica amb adults

Alejandro Jorge Gómez-Franco Matta i José Ramón Ubieta Pardo

1. Fonaments de la pràctica
2. Clínica estructural

Mòdul didàctic 5

Intervenció psicoanalítica en la vellesa

Daniel Cena Reido

1. Té edat el subjecte?
2. Sigmund Freud i les aportacions de Karl Abraham i Sandor Ferenczi
3. Dol i malenconia
4. Vellesa i salut mental

5. El tractament psicoanalític en pacients d'edat avançada avui
6. Casos clínics
7. Consideracions finals

Mòdul didàctic 6

L'ètica en psicoanàlisi

Enric Berenguer Alarcón

1. El sentiment de culpa
2. Límits de la moral corrent
3. Un parèntesi sobre els sentiments
4. Conseqüències en la direcció de la cura
5. Les paradoxes del símptoma: com enfrontar-les
6. L'enigmàtica satisfacció d'una víctima
7. Un cas d'agorafòbia
8. El subjecte és responsable
9. Les paradoxes del superjò
10. Un petit passeig per Kant
11. El conflicte moral del neuròtic
12. Recapitulació
13. Elements de teoria
14. Un cas exemplar de pedofília
15. Altres sentiments: la qüestió dels afectes
16. L'ètica del psicoanalista

Glossari

altre *m* Terme amb què Jacques Lacan designa la instància simbòlica subjectiva que constitueix la llei, el llenguatge, l'inconscient o la idea de Déu. Aquesta instància determina el subjecte des d'abans de la seva presència física al món, ja que el desig dels pares l'inscriu en un univers simbòlic, per exemple, en el moment de triar-li un nom. Quan s'escriu amb majúscula es refereix a aquesta instància simbòlica, per a diferenciar-lo de l'*altre* amb minúscula que és el consemblant. Quan es planteja la qüestió de l'alteritat, és a dir, les relacions de l'ésser humà amb tot allò que no és ell, fins i tot amb el que és altre d'ell mateix, Lacan adopta aquesta terminologia per a explicar el caràcter específic de l'inconscient que elabora la psicoanàlisi, allunyada de qualsevol altra concepció psicològica.

Pel que fa a Freud, el capítol VII del text *Psicología de las masas y análisis del yo* (1921) està centrat fonamentalment en aquesta noció i en descriu diverses formes.

clínica estructural *f* Aposta conceptual per la diferenciació entre grans dominis de la clínica, és a dir, entre grans grups de trastorns o símptomes (neurosi, psicosi, perversió), separats per fronteres que no admeten qüestions de grau.

desig *m* Concepte al qual Freud va donar tota la seva importància dins de la teoria psicoanalítica, mentre que Lacan el va situar entre els conceptes imprescindibles. Per a Freud, es tracta d'un terme on se situa el conflicte defensiu (l'altre extrem és el superjò), ja que el desig inconscient s'estructura abans de la repressió com una experiència al·lucinatòria –la xuclada del bebè després de satisfer la gana–, i és per això que el desig neix de la separació entre necessitat i demanda. El desig no es pot reduir a la necessitat, ja que, com dèiem, l'objecte que està implicat no és un objecte real. Amb la demanda passa una cosa semblant, el que el subjecte obté amb la seva demanda mai és un objecte que s'ajusti al seu desig. Per això diem que el desig és per definició insatisfet. Per a Lacan, el desig està determinat per la falta simbòlica que introdueix el llenguatge: els animals no desitgen, només tenen necessitats que són satisfetes amb objectes insubstituïbles. El desig humà pot trobar la seva realització –que cal distingir de la satisfacció– en qualsevol objecte, tal com ho testimonia la perversió. Destaca la particularitat essencial de l'ésser humà: habitar l'àmbit simbòlic.

desig inconscient *m* El concepte freudià de *Wunsch*, es refereix al desig inconscient, és a dir, reprimat. És un desig particular de cada subjecte que no té com a funció ni l'adaptació ni la supervivència, Freud el denomina indestructible per tal de subratllar-ne el caràcter inoblidable. El desig es troba també en els símptomes de manera encoberta.

diacronia *f* Terme que es defineix per oposició a **sincronia**. Vol dir simplement que passa el temps, mentre que sincronia suposa un temps aturat. Aquesta és una distinció feta per Saussure: d'una banda, hi ha les transformacions del llenguatge per mitjà del sentit d'una paraula, la seva emergència, com

canvia, com es barregen les llengües (diacronia) i, de l'altra, hi ha les gramàtiques de cada llengua en un moment determinat (sincronia). Aquesta distinció de Saussure permet entendre el tema del desenvolupament i l'estructura en Lacan, per a qui el desenvolupament es refereix a la diacronia i l'estructura a la sincronia. La successió temporal no altera, per tant, l'estructura.

discurs *m* Terme que es refereix a les modalitats d'organització de la comunicació, fonamentalment del llenguatge, en les relacions del subjecte amb els significants que determinen les formes del llaç social fonamentat en la paraula. Lacan construeix quatre discursos que expliquen les diferents maneres que tenen els individus de relacionar-se: el discurs de l'amo, el discurs universitari, el discurs de la histèria i el discurs de la psicoanàlisi.

dol *m* Procés d'elaboració desencadenat per la pèrdua d'un objecte estimat i per mitjà del qual el subjecte aconsegueix desprendre's d'aquest. El treball del dol produeix la seva fenomenologia: manca d'interès pel món exterior, predomini dels records del passat, indolència, etc.

dol patològic *m* En els dols patològics, el subjecte es considera culpable d'allò que ha ocorregut, està determinat pel conflicte d'ambivalència. Es pot manifestar per símptomes, temors hipocondríacs, passatges a l'acte, etc. Desencadenats amb posterioritat a la pèrdua de l'objecte.

fal·lus *m* En el llenguatge corrent designa la representació de l'òrgan sexual masculí, mentre que en la teoria psicoanalítica s'utilitza per a designar la funció simbòlica que assumeix el penis com a símbol de la libido per als dos sexes. És, així mateix, el significat del desig i del gaudi sexual, i per aquesta raó assumeix una supremacia davant els altres significants. Per a Lacan, "[...] el fal·lus és la significació, és allò per la qual cosa el llenguatge significa; no hi ha més que una sola *Bedeutung* ('significació'), el fal·lus".

fantasma *m* Concepte imprescindible dins de la teoria psicoanalítica, utilitzat per Freud al principi en la seva accepció més corrent que en la llengua alemanya designa la fantasia o la imaginació. Quan va abandonar la teoria de la seducció, Freud necessitava un concepte que expliqués la realitat psíquica amb la seva autonomia respecte de la realitat. També expressa la manera en què el subjecte es representa a ell mateix o als seus orígens i llavors parlem de fantasma originari, que assumeix també la imaginarietat de la relació sexual dels pares. Per a Lacan, el fantasma no es redueix a la dimensió imaginària, sinó que s'inscriu dins del registre simbòlic com a significat i és conceptuat aleshores com a fantasma fonamental. El fantasma, dins de l'estructura del subjecte, és la resposta davant l'angoixa.

forclusió *f* Carència d'un element simbòlic (la funció del pare) que té un paper regulador present de l'articulació del desig amb la llei, i que és la causa del rebuig de l'inconscient, en la psicosi.

gaudi *m* Terme amb què Lacan explica la gran diversitat de fenòmens associats amb la pulsio i amb la libido freudianes. La qüestió del gaudi –és a dir,

de les diverses formes de satisfacció, alguns d'ells paradoxals o contradictoris i de vegades desproveïts de tota connotació agradable, que estan associats amb qualsevol forma d'activitat psíquica, tant si aquesta és voluntària o com involuntària – es troba en el centre de qualsevol reflexió ètica.

gaudi *m* Aquest terme és fonamental i específic dins de la teoria lacaniana. El gaudi es distingeix del plaer perquè apunta a transgredir els límits del principi del plaer, és per això que si bé implica un vessant de satisfacció també és present el vessant de sofriment. L'èxtasi dels místics il·lustra el que s'entén en psicoanàlisi per gaudi. El gaudi és la recerca de la cosa perduda el significat de la qual falta en el lloc de l'altre. Concerneix el desig inconscient i, per tant, no es tracta tant dels afectes que poden estar presents en la recerca de satisfacció, sinó que expressa una relació amb l'objecte en què intervé el llenguatge i la paraula. El gaudi es planteja en la conjunció del cos amb el llenguatge.

identificació *f* En l'ús comú s'entén com un procés per mitjà del qual un individu es torna semblant a un altre. A Lacan i Freud adquireix unes connotacions particulars quan descriuen aquest procés i els seus mecanismes. En el cas del primer, l'autor distingeix les identifications imaginàries constitutives del jo de la identificació simbòlica fundant del subjecte (en l'estadi del mirall, només hem fet al·lusió a les primeres).

inconscient *m* Concepte fonamental que Freud va forjant a partir de fenòmens com el somni, l'acudit i l'acte fallit. Es troba amb un funcionament elaborat com en l'àmbit de la consciència, la qual perd el que semblava el seu privilegi. L'inconscient, estructurat com un llenguatge, es manifesta de manera pulsativa, discontinua.

metàfora *f* Concepte definit per Lacan com "[...] la implantació en una cadena significat d'un altre significat que el suplanta i el fa caure en el rang de significat, i que com a significat latent perpetua allà l'interval on una altra cadena significat pot endollar-se" (J. Lacan, a Memoria de Ernest Jones: Sobre su Teoría del simbolismo. *Escritos II*). Lacan també denomina la metàfora com "una paraula per l'altra" o el que és el mateix: una substitució significat. En l'oposició significat/significat Lacan donarà preeminència al significat, perquè si és la substitució el que articula l'ordre simbòlic, tot significat pot ser significat d'un altre significat, ja que els elements que constitueixen la dimensió simbòlica no tenen existència positiva, sinó que es constitueixen per les seves mútues diferències. Això ens portarà a determinar que no hi ha "el significat" al que com a tal remetin les paraules, per la qual cosa i d'acord amb el que estem desenvolupant en aquest material, qui ocuparia el lloc de "significat amo" seria el fal·lus, ja que seria el primer significat que denunciés una absència.

metàfora paterna *f* Consisteix en la substitució del desig de la mare pel significat del nom del pare, la qual cosa indica que el nom del pare sosté el desig, ja que introdueix un límit entre la mare i el nen, i produeix la inscripció del fal·lus en l'altre.

narcisisme *f* Etapa de constitució del jo, on es verifica el poder de realització de la imatge. La imatge no està només del costat de la il·lusió, de l'engany, sinó que té un poder formador. És el que determina l'estadi del mirall.

objecte *m* La noció d'objecte ha generat les confusions més grans en psicoanàlisi. No és possible, llavors, fer una síntesi d'aquesta noció, sinó considerar el seu traçat. No s'ha d'oblidar que es tracta essencialment de la falta d'objecte, que S. Freud va abordar ubicant l'objecte com a perdut i J. Lacan amb el que va anomenar "la seva invenció" en psicoanàlisi: l'objecte *a*. Distingim llavors la llei del significat i el domini de la causa en la seva relació amb l'inconscient.

real *m* El real no coincideix amb la realitat en la seva accepció corrent. En la tríada lacaniana imaginari, simbòlic i real, el que acostumem a entendre per *realitat* és considerat més aviat una construcció en què el simbòlic i l'imaginari participen més o menys. És a dir, el real és allò que per la seva naturalesa s'oposa mitjançant una inèrcia específica a la seva assimilació per l'imaginari i a la seva elaboració pel simbòlic. I per això Lacan defineix el real com allò impossible. La categoria del real està íntimament associada a la del símptoma com allò que no funciona, que es travessa, però que, precisament per la seva resistència davant l'imaginari i el simbòlic, té un grau de fixació i de permanència que el converteix en un punt de referència fonamental i, en última instància, d'orientació per al subjecte.

renegació *f* Posició bàsica del subjecte pervers davant la castració: no hi creu, com a llei simbòlica, però sosté la creença en alguna cosa (objecte fetitxe) que no deixa de ser una il·lusió.

repressió *f* Defensa fonamental, equivalent a la divisió entre conscient i inconscient i implicada sempre en la causa de la neurosi. Però la repressió no és sempre reeixida, per la qual cosa es produeix alguna forma de "retorn d'allò reprimat".

significant *m* Freud, d'alguna manera, s'anticipa a F. de Saussure perquè en l'estructura de les formacions de l'inconscient es troba amb el registre del significat. Constata en la seva pràctica com els mecanismes del llenguatge dominen i organitzen la construcció dels trastorns que s'anomenen *neuròtics*.

subjecte *m* Concepte introduït per Jacques Lacan, es refereix al discurs que enuncia el pacient i a la posició que pren qui parla respecte als seus propis enuncisats.

Bibliografia

Aberastury, A. i Knobel, M. (1972). *La adolescencia normal*. Buenos Aires: Paidós.

Abraham, K. (1994). La aplicabilidad del tratamiento psicoanalítico a los pacientes de edad avanzada (ed. original de 1919). *Psicoanálisis clínico*. Buenos Aires: Lumen-Hormé.

Apollinaire, G. (1994). El encantador pudriéndose (traducció d'M. A. Abbattangelo). *Referencias en la obra de Lacan* (any IV, núm. 10). Buenos Aires.

Blanchot, M. (1993). El Habla Analítica. *El diálogo inconcluso* (ed. de original 1969). Caracas: Monte Ávila.

Blos, P. (1978). *Psicoanálisis de la adolescencia*. México, DF: Joaquín Mortiz.

Blos, P. (1996). *La transición adolescente*. Buenos Aires: Amorrortu.

Dalí, S. (1999). *¿Qué hay de nuevo, Velázquez? ¿Por qué se ataca a la Gioconda?* (ed. original de 1975). Madrid: Siruela.

Ferenczi, S. (1981). Para comprender la psiconeurosis de la edad madura. *Obras completas* (ed. original de 1921). Madrid: Espasa Calpe.

Freud, S. (1917). Duelo y melancolía. *Obras completas* (Vol. II). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Estudios sobre la histeria. *Obras completas* (Vol. I, traducció d'L. López-Ballesteros y de Torres, ed. original de 1895). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Historia de una neurosis infantil. *Obras completas* (Vol. VI). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). La interpretación de los sueños. *Obras completas* (Vol. I, traducció d'L. López-Ballesteros y de Torres, ed. original de 1900). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Las pulsiones y sus destinos. *Obras completas* (Vol. VI). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Lecciones introductorias al psicoanálisis. *Obras completas* (Vol. VI). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Lo inconsciente. *Obras completas* (Vol. VI). Madrid: Biblioteca Nueva.

Freud, S. (1973). Observaciones sobre el amor de transferencia. *Obras completas* (Vol. II, traducció d'L. López-Ballesteros y de Torres, ed. original de 1914). Madrid: Biblioteca Nueva.

- Freud, S. (1973). Psicopatología de la vida cotidiana. *Obras completas* (Vol. I, traducció d'L. López-Ballesteros y de Torres, ed. original de 1901). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Freud, S. (1973). Tres ensayos para una teoría sexual. *Obras completas*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Lacan, J. (1978). *La familia* (traducció de V. Fishman). Buenos Aires: Argonauta.
- Lacan, J. (1984). *Las psicosis. El seminario III*. Buenos Aires: Paidós.
- Lacan, J. (1987). *Escritos II* (ed. original 1966). Buenos Aires: Siglo XXI.
- Lacan, J. (1988). *Escritos I* (ed. original 1966). Buenos Aires: Siglo XXI.
- Lacan, J. (1988). La Ética del Psicoanálisis. *El seminario VII*. Buenos Aires: Paidós.
- Lacan, J. (1994). La relación de objeto. *El seminario IV*. Buenos Aires: Paidós.
- Lacan, J. (1997). Los cuatro conceptos fundamentales del psicoanálisis. *El seminario XI*. Buenos Aires: Paidós.
- Lacan, J. (1999). Las formaciones del inconsciente. *El seminario V*. Buenos Aires: Paidós.
- Lacan, J. (2003). La transferencia. *El seminario VIII*. Buenos Aires: Paidós.
- Laurent, E. (1989). Afecto, signo y certidumbre. *Estabilizaciones en las psicosis*. Buenos Aires: Manantial.
- Miller, J. A. (1991). *Lógicas de la vida amorosa*. Buenos Aires: Manantial.
- Miller, J. A. (1999). *Introducción al método psicoanalítico*. Buenos Aires: Eolia-Paidós.
- Miller, J. A. (1991). La cuestión de los afectos en psicoanálisis. *Matemas II*. Buenos Aires: Manantial.
- Romano, E. (1997). *Psicopatología infantil y psicoanálisis: la clínica*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- Wainsztein, S. i Millán, E. G. (2000). *Adolescencia, una lectura psicoanalítica*. Buenos Aires: El Megáfono.